

ПІДГОТОВКА ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ДО КОНСУЛЬТУВАННЯ ПІДПРИЄМЦІВ З ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

Розкрито зміст спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців», що включає цикл лекцій та комплекс тренінгових занять з розвитку професійної моральності підприємців. Описано методики вимірювання ефективності запропонованої тренінгової програми та результати її впровадження у системі підвищення кваліфікації підприємців. Обґрунтовано доцільність підготовки практичних психологів до консультування підприємців за програмою спецкурсу, що пропонується.

Ключові слова: професійна моральність, тренінг розвитку професійної моральності підприємців; підготовка практичних психологів.

Постановка проблеми

Вступ. Завдання цілеспрямованого розвитку професійної моральності підприємців є актуальним у декількох аспектах. По-перше, українська бізнес-освіта спрямована, на засвоєння певних знань і умінь у галузі підприємницької діяльності. При цьому проблемам професійної етики увага приділяється лише на теоретичному рівні, отже існує потреба практичної підготовки підприємців з питань етики бізнесу. По-друге, формування у підприємців адекватних етичних настановлень і набуття ними не обхідних навичок етичної поведінки та взаємин з іншими економічними агентами і неприбутковими інституціями сприятиме застосуванню етичних принципів у ділових ситуаціях професійної діяльності. По-третє, цілеспрямований розвиток професійної моральності підприємців буде корисним для налагодження етичних взаємин з клієнтами та працівниками організації.

Незважаючи на те, що деякі дослідники в галузі організаційної теорії і поведінки висловлюють сумніви щодо можливості через цілеспрямоване навчання підвищити рівень моральної свідомості індивіда [22], на нашу думку, поглибити зв'язок між його етичними настановленнями і поведінкою, навчити орієнтуватися в основних етичних концепціях і керуватися ними у професійній діяльності можна завдяки цілеспрямованому навчанню [5].

У зв'язку з цим, головна мета статті — в обґрунтуванні можливості підготовки практичних психологів до консультування підприємців з проблеми реалізації професійної етики через опанування ними розробленого автором спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців». Відповідно до мети, завдання статті такі:

- 1) описати методики вимірювання ефективності програми сприяння реалізації професійної етики підприємцями;
- 2) розкрити зміст спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців», що включає цикл лекцій і комплекс тренінгових занять з розвитку професійної моральності підприємців;
- 3) представити результати впровадження програми сприяння реалізації професійної етики підприємцями у системі підвищення їхньої кваліфікації.

Методика й організація дослідження. Основними методами дослідження на цьому етапі виступало тестування за допомогою опитувальника «Етичні настановлення професіоналів бізнесу», тесту «Етика поведінки в організації» та тесту «Ваш стиль спілкування» на початку та після підготовки підприємців в експериментальній групі.

Опитувальник «Етичні настановлення професіоналів бізнесу» застосовується у низці досліджень у галузі психології моральності для визначення рівня розвитку моральної свідомості суб'єктів підприємницької діяльності [2; 17; 20; 23].

Тест «Етика поведінки в організації» широко застосовується у практиці підприємства для визначення рівня етичності поведінки підприємців у процесі здійснення ними професійної діяльності [6; 10; 21].

Тест «Ваш стиль спілкування» дає змогу визначити притаманний підприємцю стиль спілкування у типових ситуаціях взаємодії з працівниками, партнерами й іншими дотичними до його професійної діяльності особами [11; 14].

Оскільки етика бізнесу як наукова дисципліна, що вивчає особливості застосування етичних принципів у ділових ситуаціях, виступає важливою складовою підготовки фахівців у галузі економіки і підприємництва в Західній Європі та США, у розробленні програми спецкурсу ми ретельно дослідили досвід зарубіжних університетів [3; 18; 24; 25 та ін.] й адаптували його до конкретних умов української дійсності [4].

Головну мету спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців» можна визначити як підготовку підприємців до реалізації у професійній діяльності сукупності моральних норм, правил та уявлень, які регулюють ставлення, поведінку та взаємини людей у процесі прийняття управлінських рішень.

У цілому зміст спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємця» спрямований на підготовку підприємців до реалізації професійної етики в підприємницькій діяльності.

За своєю структурою навчальна програма спецкурсу включає чотири основні розділи, кожний з яких складається з двох тем. З кожної теми передбачено проведення лекцій і тренінгових занять.

Мета статті — розкрити зміст спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців».

Виклад основного матеріалу

Лекція виступає найпоширенішою формою навчання, в процесі здійснення якої уможлиблюється викладення студентам великої кількості необхідної інформації у стислий термін. У ситуації, коли необхідно дати систематизований огляд по темі, лекція вважається найдоцільнішим видом навчальних занять. Важливим завданням сучасної лекції є формування потреби у використанні здобутих знань. Залежно від цілей навчання, особливо в тренінгах і при модульній формі навчання, сучасна лекція існує не тільки як окремий вид занять, але вбудовується в навчальний курс і може завершуватися семінаром, тренінгом або грою. У зв'язку із цим змінилися функції лекції — вона має бути спрямованою не тільки на повідомлення інформації, а й на емоційне піднесення студентів, на полегшення засвоєння складного матеріалу, структурування наявних знань, підготовку до семінару, до тренінгу. Крім того, сучасна лекція має бути творчим процесом, ширше використовувати інформаційні технології й досягнення психологічної і педагогічної науки, зокрема проблемне навчання.

У широкому контексті термін «тренінг» використовують для позначення практики психологічного впливу, заснованої на методах групової роботи [9; 12]. Як правило, тренінги являють собою навчальні програми або набір процедур, які розробляються для того, щоб у результаті їх реалізації був отриманий кінцевий продукт — здатність людини направляти активність, виконувати певні вміння, навички й діяльність.

У вузькому сенсі тренінг — одна з форм навчання, що передбачає застосування інтерактивних методів групової роботи з метою розвитку або придбання певних навичок.

У цій статті тренінг розглядається як планомірно здійснювана програма різноманітних вправ з метою розвитку моральної свідомості й удосконалення вмінь і навичок етичної поведінки та етичних взаємин підприємців, підвищення ефективності реалізації ними професійної етики у повсякденній діяльності. Зміст тренінгових занять передбачає одночасний вплив на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості.

Нижче представлено навчальну програму розробленого нами спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців». Навчальна програма включає чотири основні розділи, кожний з яких складається з двох тем.

Розділ «Філософія моралі і бізнес» включає теми «Основні принципи етики бізнесу» та «Предмет і специфіка етики бізнесу». В темі «Основні принципи етики бізнесу» розкриваються природа і сутність етики, особливості формування етичної поведінки, співвідношення універсальної та професійної етики. Тема «Предмет і специфіка етики бізнесу» присвячується розгляду становлення етики бізнесу як наукової дисципліни, аналізу структури етики бізнесу, а також ознайомленню з основними концепціями в етиці бізнесу.

До розділу «Організація та її працівники» увійшли теми «Корпоративна культура та корпоративна етика» і «Ставлення організації до працівників та працівників до організації». Тема «Корпоративна культура та корпоративна етика» передбачає ознайомлення з типологією корпоративних культур, причинами, що ускладнюють здійснення правильних вчинків на робочому місці, засобами підвищення етичного рівня організації. У темі «Ставлення організації до працівників та працівників до організації» розглядаються такі питання як приймання на роботу і звільнення з роботи, заробітна плата й умови праці, приватне життя і життя організації, обов'язки працівників організації, секретність та шпіонаж, чесність та звіти про видатки.

Розділ «Бізнес і суспільство» включає теми «Взаємини організації з іншими економічними агентами» і «Взаємини організації з неприбутковими інституціями». У темі «Взаємини організації з іншими економічними агентами» аналізуються особливості стосунків зі споживачами, конкурентами і постачальниками, аналізуються проблеми сучасної української ділової етики. Тема «Взаємини організації з неприбутковими інституціями» знайомить студентів з корпоративною соціальною відповідальністю організації, особливостями її взаємин з неприбутковими інституціями, необхідністю збереження навколишнього середовища.

До розділу «Етика міжнародного бізнесу» включені теми «Етичні проблеми у міжнародній економіці», «Прийняття рішень та узгодження національних цінностей у процесі переговорів». У темі «Етичні проблеми у міжнародній економіці» розглядаються етичні зобов'язання на відстані від національних кордонів, регулювання суспільством міжнародної економічної діяльності, моральні засади діяльності мультинаціональних корпорацій. Тема «Прийняття рішень та узгодження національних цінностей у

процесі переговорів» знайомить студентів з основними завданнями глобальної етики, особливостями прийняття рішень у міжнародному співробітництві, принципами узгодження національних цінностей, професійно-важливими якостями суб'єктів міжнародної економічної діяльності. Теоретичний аналіз студентами зазначених питань покликаний підготувати їх до прийняття етичних економічних рішень в ситуаціях, коли зустрічні моральні зобов'язання торкаються зіткнення культурних цінностей.

Основна мета практичних занять полягає у моделюванні конкретних моральних дилем, що пов'язані з етикою бізнесу, та розвитку в студентів умінь протидіяти моральнісній слабості та навичок прийняття етичних економічних рішень.

Щодо практичного закріплення теоретичних знань, то воно здійснюється в процесі спеціальних тренінгових занять, послідовність проведення яких представлена у таблиці.

Усі тренінгові заняття мають діагностично-розвивальний характер, основна мета таких занять полягає у моделюванні конкретних моральних дилем, що пов'язані з етикою бізнесу, та опануванні підприємцями навичок прийняття етичних управлінських рішень.

Таблиця

**Комплекс тренінгових занять із спецкурсу
«Етика професійної діяльності підприємців»**

№ з/п	Тема заняття (кількість годин)	Мета	Зміст
1	Заняття 1 Презентація (2 год)	Презентація учасників. Ознайомлення із метою занять та правилами роботи у тренінговій групі. Створення мотивації	Вправи: «Представлення себе»; «Висловлювання вражень одного про одного»; «Невербальний контакт»; «Довіра» [16]
<i>Блок розвитку професійної моральності підприємців</i>			
2	Заняття 2 Філософія моралі і бізнес (4 год)	Закріплення основних понять універсальної і професійної етики	Інтерактивні техніки для проведення тренінгу: метод незакінчених речень; робота в парах, групова дискусія; творче завдання [13]. Аналіз ситуації «Випадок з медичної практики» (за Л. Колбергом) [1; 7]
3	Заняття 3–4 Організація та її працівники (4 год)	Розвиток навичок етичної поведінки підприємців в організації	Інтерактивні техніки для проведення тренінгу: метод незакінчених речень; робота в парах, групова дискусія; творче завдання [13]. Аналіз ситуації «Крадіжка» (за Л. Колбергом) [1; 7]
4	Заняття 5–6 Бізнес і суспільство (4 год)	Розвиток навичок етичної взаємодії організації з іншими економічними агентами	Інтерактивні техніки для проведення тренінгу: метод незакінчених речень; робота в парах, групова дискусія; творче завдання [13]. Аналіз ситуації «Піратська програма» (розробка автора)
5	Заняття 7–8 Етика міжнародного бізнесу (4 год)	Закріплення основних етичних норм міжнародного бізнесу	Інтерактивні техніки для проведення тренінгу: метод незакінчених речень; робота в парах, групова дискусія; творче завдання [13]. Аналіз ситуації «Трагедія у Бхопалі» [8; 19]

Унаслідок проведення тренінгу розвитку навичок самопрезентації і налагодженні стосунків з іншими учасниками досягається зняття емоційної напруженості у групі, поглиблюється довіра до членів групи, як важлива умова подальшої співпраці; створюється мотивація на розв'язання етичних дилем подальшої професійної діяльності [15; 16].

Вивчення першого розділу «Філософія моралі і бізнес» завершується закріпленням основних понять універсальної етики в процесі соціально-психологічного тренінгу, який включає аналіз ситуації «Випадок з медичної практики» (за Л. Колбергом) [1; 7].

Закріплення теоретичних положень другого розділу «Організація та її працівники» здійснюється у процесі соціально-психологічного тренінгу з розвитку навичок етичної поведінки в організації, що включає аналіз ситуації «Крадіжка» (за Л. Колбергом) [1; 7].

Закріплення теоретичних положень третього розділу «Бізнес і суспільство» здійснюється у процесі соціально-психологічного тренінгу з розвитку навичок етичної взаємодії організації з іншими економічними агентами, який включає аналіз ситуації «Піратська програма» (авторська розробка).

Опанування слухачами теоретичних положень четвертого розділу «Етика міжнародного бізнесу» покликаний підготувати їх до прийняття етичних економічних рішень у ситуаціях, коли зустрічні моральні зобов'язання торкаються зіткнення культурних цінностей. Соціально-психологічний тренінг, спрямований на закріплення основних етичних норм міжнародного бізнесу включає аналіз ситуації «Трагедія у Бхопалі» [8; 19].

Результати дослідження. Внаслідок участі в описаній тренінговій програмі підприємці ознайомились із змістом основних понять універсальної і професійної етики; створили мотивацію на розв'язання етичних дилем майбутньої підприємницької діяльності; опанували основні кроки здійснення морального вибору й етичного вчинку; дослідили прийоми побудови етичних взаємовідносин між економічними агентами всередині країни, а також такими, що належать до різних культур і країн; спробували застосувати здобуті знання і сформовані уміння до вирішення актуальних етичних дилем.

Проведення формувального експерименту підтвердило наше припущення про те, що підготовка підприємців до ефективного реалізації професійної етики має передбачати: а) теоретичне навчання, спрямоване на оволодіння основними поняттями універсальної етики, усвідомлення етичних норм підприємницької діяльності, осмислення міжнародних етичних стандартів у галузі підприємництва; б) застосування спеціальної системи тренінгових занять, спрямованої на підвищення в учасників тренінгу рівня розвитку моральної свідомості й етичності поведінки, а також на оптимізацію їхнього стилю спілкування.

Позитивні зміни параметрів моральності підприємців відбулися як в експериментальній групі 1, в якій закріплення лекційного матеріалу відбувалося в процесі послідовно здійснюваних тренінгових занять, так і в експериментальній групі 2, де вивчення кожної теми завершувалося традиційними практичними заняттями. Проте, в експериментальній групі 1 зазначені зміни мали більш яскраво виражений характер. Зміни параметрів професійної моральності підприємців у контрольній групі не мали системного характеру і не були статистично значимими.

Висновки

1. Результати апробації програми сприяння реалізації професійної етики підприємцями свідчать, що вона є ефективним засобом впливу на розвиток моральної свідомості підприємців і формування в них умінь протидіяти моральній слабості та навичок етичної поведінки й етичних зовнішніх і внутрішніх взаємин. Розроблену програму доцільно рекомендувати до впровадження в системі бізнес-освіти та підвищення кваліфікації підприємців.

2. Підготовка підприємців до реалізації професійної етики за програмою розробленого дала змогу отримати позитивні результати за рахунок органічного поєднання:

а) теоретичного навчання, спрямованого на оволодіння основними поняттями універсальної етики, усвідомлення етичних норм підприємницької діяльності, осмислення міжнародних етичних стандартів у галузі підприємництва;

б) використання спеціальної системи тренінгових занять, спрямованої на підвищення в учасників тренінгу рівня розвитку моральної свідомості й етичності поведінки, а також на оптимізацію їхнього стилю спілкування. Комплекс тренінгових занять складається з п'яти послідовно здійснюваних тренінгів, спрямованих на підвищення рівня моральної свідомості підприємця та формування в нього навичок етичної поведінки, етичних взаємин і дотримання етичних норм міжнародного бізнесу в процесі професійної діяльності.

3. Підготовка практичних психологів у галузі організаційної та економічної психології має передбачати вивчення змісту та методики викладання спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців», ознайомлення із спектром етико-психологічних проблем, що мають місце у професійній діяльності підприємців і потребують кваліфікованої психологічної допомоги щодо їх розв'язання, а також оволодіння ними методами вимірювання ефективності програми сприяння реалізації професійної етики підприємцями, зокрема, рівнів розвитку моральної свідомості, етичності поведінки й етичності взаємин з працівниками, партнерами, конкурентами тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцыферова Л. И. Связь морального сознания с нравственным поведением человека: по материалам исследований Лоуренса Колберга и его школы / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. — 1999. — Т. 20. — № 3. — С. 5–17.

2. Винославська О. В. Система тренінгових занять для формування етичної складової професійної культури менеджера / О. В. Винославська // Вісник НТУУ «КПІ»: Філософія. Психологія. Педагогіка. — 2005. — № 3(15). — С. 88–95.

3. Герет Т. М. Етика Бізнесу / Т. М. Герет, Р. Дж. Клоноскі; пер. з англ. О. Ватаманюк. — К.: Олімп, 2005. — 340 с.

4. Кононець М. О. Етика бізнесу як важлива складова фахової економічної освіти / М. О. Кононець // Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психолого-педагогічні засади природничо-географічної та економічної освіти: досвід, проблеми, перспективи» (29–30 верес. 2005 р., м. Вінниця). — Вінниця, 2005. — С. 26–28.

5. Кононець М. О. Тренінг «Розвиток професійної етики підприємців» / М. О. Кононець // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Еконо-

мічна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. — К.: А.С.К., 2010. — Т. 1, ч. 27. — С. 36–43.

6. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон., М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. — М.: Дело, 1995. — 702 с.

7. Методика оценки уровня развития морального сознания: дилеммы Л. Колберга // Диагностика эмоционально-нравственного развития; ред. и сост. И. Б. Дерманова. — СПб.: Речь, 2002. — С. 103–112.

8. Петрунин Ю. Ю. Этика бизнеса: учеб. пособие / Ю. Ю. Петрунин, В. К. Борисов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Дело, 2004. — 400 с.

9. Психология: словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.

10. Психология и этика делового общения / В. Ю. Дорошенко, Л. И. Зотова, В. Н. Лавриненко [та ін.]; под ред. В. Н. Лавриненко. — М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. — 279 с.

11. Психология менеджмента: практические тесты руководителя / Л. А. Крымская, Н. С. Гамов, Д. А. Леженко, С. А. Венедиктов. — Запорожье: АФ АУРУМ, 1993. — С. 4–51.

12. Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов. — К.: Академвидав, 2006. — 424 с. — (Енциклопедія ерудита).

13. Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб. / за наук. ред. Л. М. Карамушки. — К.: ІНКОС, 2005. — 366 с.

14. Шепель В. М. Управленческая этика / В. М. Шепель. — М.: Экономика, 1989. — 287 с.

15. Яценко Т. С. Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория и практика: навч. посіб. / Т. С. Яценко. — К.: Вища шк., 2006. — 382 с.

16. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорреції: навч. посіб. / Т. С. Яценко. — К.: Либідь, 1996. — 264 с.

17. Alexander C. S. The Use of Vignettes in Survey Research / C. S. Alexander, H. J. Becker // Public Opinion Quarterly. — 1978. — № 42. — С. 93–104.

18. Beauchamp T. L. Ethical theory and business / T. L. Beauchamp, N. E. Bowie. — [4th ed.]. — N.J.: Prentice-Hall, 1993. — P. 595–651.

19. Boatright J. R. Ethics and the Conduct of Business / Boatright J. R. — Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1993. — 448 p.

20. Ethical Attitudes of Students and Business Professionals: A Study of Moral Reasoning / [Wood J. A., Longenecker J. G., McKinney J. A., Moore C. W.] // Journal of Business Ethics. — 1988. — № 7. — P. 249–257.

21. Rein L. G. Is Your (Ethical) Slippage Showing? / L. G. Rein // Personnel Journal. — 1980. — V. 59. — № 9. — P. 740–743.

22. Tang T. L.-P. Perception of teaching technology, professors' effectiveness in applying technology and business students' learning performance / T. L.-P. Tang, J. Austin // International Journal of Psychology. — June-August 2008. — V. 43(3/4). — P. 520.

23. Transition Ethics: a Comparison of Ukrainian and United States Business Professionals / Vynoslavska O. V., McKinney J. A., Moore C. W., Longenecker J. G. // Journal of Business Ethics. — 2005. — № 61. — P. 283–299.

24. Trevino L. K. *Managing Business Ethics: Straight Talk About How To Do It Right* / L. K. Trevino, K. A. Nelson. — N.-Y. : J. Wiley & Sons, 1995. — 332 p.

25. Universität Wien. Unit of Economic psychology: Report 2003/2004. — Vienna : Institut für Psychologie, 2004. — 83 p.

Кононец М. А.

**ПОДГОТОВКА ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ
К КОНСУЛЬТИРОВАНИЮ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ
ПО ПРОБЛЕМЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ**

Раскрывается содержание спецкурса «Этика профессиональной деятельности предпринимателей», включающего цикл лекций и комплекс тренинговых занятий по развитию профессиональной нравственности предпринимателей. Описывается методика измерения эффективности предложенной тренинговой программы и результаты ее внедрения в системе повышения квалификации предпринимателей. Обосновывается целесообразность подготовки практических психологов к консультированию предпринимателей по программе предлагаемого спецкурса.

Ключевые слова: профессиональная нравственность, тренинг развития профессиональной нравственности предпринимателей; подготовка практических психологов.

Kononets M. O.

**TEACHING OF APPLY PSYCHOLOGISTS
TO CONSULTATION OF BUSINESSMEN IN THE PROBLEM
OF REALIZATION OF PROFESSIONAL ETHICS**

The content of special course «Ethics of entrepreneurs' professional activity» including a series of lectures and a complex of training lessons for development of entrepreneurs' professional moral is presented. The technique of measurement of efficiency of training program proposed and results of its introduction into system of improvement of entrepreneurs' professional skill are described. The expediency of teaching of practical psychologists to consult of entrepreneurs' according to offered special course is proved.

Key words: professional moral, training program for development of entrepreneurs' professional moral; teaching of apply psychologists.